

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор“

Професионална област 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.6. Право

Докторска програма „Гражданско и семейно право“

Докторант в задочна форма на обучение: Йорданка Тодорова Николова

Тема: Произход и сурогатно майчинство. Проблеми и разрешения

Научен ръководител: доц.д-р Велина Тодорова

От

Проф. д-р Татяна Иванова Коцева, назначена за рецензент в Научно жури със заповед РД-09-38/05.06.2024 г. на директора на ИДП-БАН проф.д-р Ирена Илиева

Кратки биографични данни на докторанта

Йорданка Николова е завършила право в СУ „Св. Кл. Охридски“ през 2017 г. с отличен успех. От 2014 г. работи като адвокатски сътрудник и от 2019 г. до настоящем като адвокат на свободна практика и съдружник в адвокатско дружество „Арnaudов и Николова“. През 2018 г. е зачислена за докторант в задочна форма на обучение в докторска програма „Гражданско и семейно право“ и отчислена с право на защита през 2023 г. Участвала е в 4 научни форуми, два от които са национални конференции за докторанти, организирани от БАН и от ИДП. Владее английски език на много добро ниво, и по-слабо - френски и немски. Сравката за кредити по време на обучението показва 326 точки, надскачащи минимума.

Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд на тема „*Произход и сурогатно майчинство. Проблеми и разрешения*“ е във внушителния обем от 307 стр. Изложението е структурирано в увод, 4 глави, заключение и библиография, включваща 191 източника, от които 35 на български език и 154 - на английски език. Богатата литература включва освен монографии и учебници в областта на семейното, гражданското и наказателното право, така и огромен обем от

студии, статии и документи, посветени на темата за сурогатното майчинство. Приложена е и декларация за оригиналност на дисертационното изследване.

Актуалност на тематиката и познаване на проблема

Темата на дисертационния труд засяга един все още недостатъчно изследван в социалните науки у нас, и в частност в правната наука проблем за сурогатното майчинство и произтичащите от него въпроси за произхода на детето и гарантиране правата на замесените страни, в т.ч. на роденото от сурогатно майчинство дете. Напредъкът на репродуктивната медицина, развитието на асистираните репродуктивни технологии (ART) и увеличаващият се достъп до ART сред двойки с репродуктивни проблеми (инфертилитет), както и сред хомосексуални двойки и самотни лица, които биха искали да станат родители, поставя редица проблеми от социално, етично, политическо и правно естество. Това е и основната цел на дисертационния труд – да осветли липсите в правната регламентация на сурогатното майчинство у нас и на основата на познаването на международните правни регламенти и национални законодателства с различни режими на легитимация – разрешителен, забранителен и неутрален – да предложи варианти за правна регулация и политика по отношение на сурогатното майчинство в България.

Докторантката демонстрира изключително добро познаване на литературата по проблема – международна литература както с фокус върху национални юрисдикции, практики и конкретни казуси, така и международни насоки като така нар. „Веронски принципи“ на Международната социална служба (2021), Хагската конвенция за защита на децата и сътрудничество в областта на международното осиновяване, решения на казуси от Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ), Европейската Конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС), Хагската конференция по международно частно право (2010) и създадената по-късно група от експерти за наблюдение на международното сурогатно майчинство, както и финален доклад за сурогатството с международен елемент към Хагската конвенция (2023). Реферирането към литературата е представено в системен и последователен порядък, за да се открият най-важните тенденции, а именно приоритетна защита на най-добрия интерес на детето и отдаване на все по-голям приоритет на социалните пред биологичните аспекти на родителството. Подчертава се необходимостта от изработване на международни стандарти за сурогатство като

транснационален феномен с оглед противодействие на международния трафик на деца и жени.

Докторантката разглежда и българската семейно-правна уредба, дискутираните промени в Семейния кодекс и в Закона за здравето в частта за Асистирана репродукция и в други наредби с оглед търсене на решения относно правната регулация на сурогатното майчинство в българския контекст.

В методически план докторантката прилага широк спектър от методи: исторически метод, нормативен анализ, сравнителноправен, функционален и ценностен анализи, индуктивен и дедуктивен методи.

Характеристика и оценка на дисертационния труд и на приносите

Първа глава *„Сурогатство – дефиниция. Характеристика и видове. Проблеми“* носи теоретичен характер и прави последователен обзор на основните дефиниции относно сурогатството. Систематизирани са основни видове сурогатство: според наличието на генетична връзка между детето и родителя: пълно, частично и сурогатство без генетична връзка; според наличието на генетична връзка между сурогатната майка и детето: традиционно и гестационно; според заплащането: алтруистично и комерсиално; според въвлечените юрисдикции: национално и международно; според причините за достъп до сурогатство: биологични и социални („сурогатство за удобство“ и „социално безплодие“). Разнообразието от практики води до разпластяване на понятието „родител“ на множество родители: генетичен родител (този, чийто генетичен материал се използва при зачеването), биологичен родител (този, който износва плода), социален родител (този, който полага грижи за детето) и правен родител (този, който има юридическото право за родител).

Темата за сурогатното майчинство е разгледана в контекста на разширения достъп на двойките до асистираната репродукция за решаване на проблеми с инфертилитета, така и през призмата на хомосексуалните хора/двойки, които биха искали да станат родители (т.нар. социално безплодие).

Докторантката систематизира и различните тълкувания на сурогатството, които касаят основни аспекти на феномена: участващите лица, изискванията към тях, генетичната връзка, определяне произхода на роденото от сурогатство дете, определяне на правния

родител, медицинската процедура и пр. Направена е и съпоставка между сурогатство и осиновяване, прилики и отлики и случаи на съвместяване на двете форми на признаване на родителство. В отделен раздел се дискутира намерението и свързаните с него споразумения/договори, чрез които се доказва произход на детето при сурогатство. В тази хипотеза се залага на социалното родителство като установяващо стабилни и трайни отношения между родител/и и дете въпреки липсата на генетична/биологична връзка между тях. В следващ раздел се разглежда генетичната връзка (поне на едно от поръчващите лица) с бъдещето дете като най-важно основание за признаване на произход в случаи на сурогатство.

В тази глава се дискутират и основни проблеми на международното сурогатство, водещи до деца без гражданство, без документ за самоличност, „хванати в капан“ в държавата на раждане, когато не могат да я напуснат, но понякога не могат и да останат там, отделяне на родители от деца и други. Тези проблеми налагат необходимостта от уеднаквяване на нормите на международното частно право с оглед предотвратяване на продажба и трафик на деца.

От друга страна, докторантката представя позицията на Европейския парламент (2015), Декларацията на експерти от Казабланка (2023), на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа (ПАСЕ) (2016), които осъждат сурогатното майчинство като уронващо достойнството на жената, и призовават за изкореняване на тази практика. Има и предложения за усъвършенстване на законодателството за осиновяване с добавяне на фокус върху сурогатството и условията за споразумение.

В последния раздел на първа глава са представени основните черти на трите подхода за правно уреждане на сурогатното майчинство – забранителен, разрешителен и неутрален. Последващият анализ е основан на типологията: западни държави с рестриктивни правни режими и източни държави с разрешителни режими, които са и дестинации на т.нар. сурогатен туризъм.

Приносните моменти в първа глава са свързани с формулиране на съвременна дефиниция на сурогатното майчинство и на неговите видове в зависимост от различни критерии, систематизиране на различни, често противоречиви позиции относно сурогатното майчинство и разкриване на основните проблеми от правно естество за решаване на

възникващите въпроси, свързани най-вече с произхода и защитата на най-добрия интерес на детето.

Втора глава *„Разрешителни режими. Споразумения за сурогатство“* систематизира основните характеристики на разрешителните режими на сурогатство чрез представяне на националните юрисдикции в група страни от различни континенти: Обединеното Кралство, Гърция, Украйна, Грузия, Южна Африка, Индия, Тайланд, Русия и САЩ. Докторантката следва една и съща схема за представяне на националната картина: правна уредба, споразумения за сурогатство, произход и други специфики. Разгледани са и ключови казуси от съдебната практика на тези страни като примери за решаване на спорни проблеми. В отделен раздел докторантката систематизира основните елементи на „родителските договори“ или споразуменията за сурогатство и техните правни последици за произхода на детето.

Приносните моменти в тази глава се отнасят както до детайлно представяне на юрисдикции и практики в страните с разрешителен режим, така и в извеждането на обобщаващи тенденции за по-детайлна и по-строга правна регламентация на сурогатното майчинство с оглед минимизиране на безразборни практики и на т.нар сурогатен туризъм. По-строгите правни регламенти се отнасят до допускане до сурогатство, критериите за сурогатна майка, приоритизиране на алтруистичното сурогатство, по-строга и детайлизирана рамка на споразуменията за сурогатство, основана най-вече на съдебни процедури, чрез които се определя произхода на детето, признаване на намерението за родителство и генетичната връзка като съвместни условия за произход. Тези развития в правната уредба се квалифицират като по-благоприятен правен режим за ограничаване на свободния пазар и на комерсиализирането на сурогатството и за по-добра защита на интересите на всички страни, в т.ч и детето.

Трета глава *„Забранителни режими. Най-добрите интереси на детето“* разглежда философията на забранителните режими, които са в по-голямата част от страните. Детайлно са представени Германия, Франция и Сингапур като страни, забраняващи изрично сурогатството на основата на нарушаване на обществения и частния интерес. На фона на криминализиращо сурогатството национално законодателство е посочена демократизиращата роля на съдилищата при решаване на конкретни казуси. В следващ

раздел е анализирана практиката на Европейския съд за правата на човека (ЕСПЧ) чрез представяне на ключови казуси. Като стъпва на Конвенцията за правата на детето ЕСПЧ - без да заема позиция към сурогатството - провежда философията за „най-добрия интерес на детето“ и за постигане на баланс на конкуриращи се обществени и индивидуални интереси. Дискутирани са понятия като „най-добрият интерес на детето“, „право на личен живот“, „право на семеен живот“, „право на лична и семейна идентичност“, „право за информация за произхода“ като правови рамки за преценка на всеки отделен случай.

Приносите в тази глава се отнасят до извеждане на основни характеристики на забранителните режими на сурогатство и синтезиране на правната философия, опита и въздействието на ЕСПЧ за разрешаване на конкретни национални казуси, свързани със сурогатни практики.

Четвърта глава „*Развитие на правната регулация на сурогатството в България*“ има за цел да представи бъдещата политика за сурогатството (*de lege ferenda*) в България като изхожда от анализа на съвременната правна уредба, която не е нито забранителна, нито разрешителна, което поставя феномена в сивата зона за правна регламентация. В първия раздел се разглежда семейно-правната уредба в България, установяваща произход от майката, от бащата, както и при прилагане на АРТ. Разгледани са промените в Семейния кодекс и в медицинския стандарт за асистирана репродукция, които дават предимство на социалния спрямо генетичния родител. Във втория раздел докторантката дискутира законодателната инициатива за регулация на сурогатството през 2011 г., която получава сериозни критики в обществото, както и в Народното събрание, като тя също посочва негови позитивни аспекти. Докторантката дефинира позицията на българския законодател към сурогатното майчинство като неутрален подход, привеждайки аргументи за липса на изрична забрана и санкции за сурогатство в Наказателния кодекс и в медицинския стандарт за асистирана репродукция.

Като тръгва от няколко важни аргументи: нарасналият брой сурогатни практики, провеждани в български клиники, абсурдни решения на съдилища и поставяне на деца в риск поради актове за раждане с различни родители и пр., докторантката предлага идеята за детайлна правна уредба по отношение на сурогатното майчинство. Представен е цялостен законопроект за допълнение на Семейния кодекс чрез включването на нова глава

„Сурогатно майчинство“, който е един от основните приноси на дисертационния труд. Като задължителни критерии се отбелязват генетичната връзка между родителя и детето, разумните разходи, изисквания към формата и съдържанието на споразумението, предварителното одобрение чрез съд, срок за изпълнение на медицинската процедура, изисквания към поръчващите родители и към сурогатната майка, признаване произхода на детето в полза на поръчващите родители, възможност за задържане на детето от сурогатната майка, принудително изпълнение на споразумението, забрана за участие на посредници и рекламни агенции и признаване на достъпа само в случаи на двойки с медицински репродуктивни проблеми.

Докторантката разглежда и втора хипотеза – за пълна забрана на сурогатството, отчитайки силно консервативни нагласи срещу подобни практики в българското общество. Тя защитава позицията за пълна експлицитност на забраните в Семейния кодекс или в Закона за здравето. От друга страна, родените от сурогатство деца в чужбина и поръчващите родители следва да получат пълна правна защита в България (по примера на Франция и Германия). Принципът за най-добрия интерес на детето се разглежда като балансатор между принципа за истинността и този за стабилността (с.276) и той обосновава промените в Семейния кодекс от 2020 г. в частта за произхода.

Заключението представя конспективно основните изводи и ги съпоставя адекватно спрямо хипотезите и изследователските задачи.

В обобщение, към очертаните приноси мога да добавя и аргументираната лична професионална позиция на докторантката по редица от коментираните аспекти на сурогатното майчинство и отстояването на балансирана позиция, която отчита празнотите в правната уредба, от една страна, и обществените нагласи към семейните ценности, от друга, и международният юридически опит, от трета.

Критични коментари

На този етап изложението има завършен характер, но ми се струва, че с развитието на обществените нагласи и настроения в посока на защита правата на гражданите в следващите години в България, темата ще бъде рефокусирана към правото на родителстване сред граждани, които живеят извън формата на „традиционното семейство“ (мъж, жена и дете/деца). Разнообразието от семейни практики ще наложи необходимостта от нова правна

регулация на отношенията родител-дете. В България националистичният демографски дискурс слага отпечатък върху темата за АРТ като измества редица други важни аспекти, свързани с качеството на живот, психологичните и в т.ч. правните аспекти на двойките, прибегващи до асистирана репродукция. В този смисъл, смятам, че предложенията за бъдеща политика биха имали по-кратък времеви хоризонт.

По отношение на тенденцията за ограничаване на комерсиализираното сурогатство, по-строгата правна уредба безспорно има своето въздействие, но от друга страна, понеже става дума за частни отношения на договаряне, вероятно ще продължават да съществуват практики извън контрола на правото (по подобие на забраните срещу аборта в дадена държава/щат и търсенето на решения навън). Има ли данни за ограничаване на комерсиалните практики от последните години в страните с разрешителни режими?

Оценка на качеството на научните трудове на докторанта

Докторантката е публикувала 3 самостоятелни статии – в Списание „*Studia iuris*“, бр. 2, 2020 г.; в електронното издание „Предизвикай правото“ (12.03.2023) и статия в Сборник с доклади, представени на XII-та национална конференция на докторантите, постдокторантите и младите учени в областта на правните науки, организирана от Института за държавата и правото-БАН, 2022 г. /под печат/. Публикациите отразяват основни тези, изложени в дисертационния труд. Авторефератът отразява структурата на изложението и представя най-важните тези и изводи на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Представеният дисертационен труд „*Произход и сурогатно майчинство. Проблеми и разрешения*“ е завършен изследователски продукт, който показва високо ниво на професионалните знания и умения на докторантката самостоятелно да събира, обработва, обобщава и анализира теоретични концепции, правни тези, практики и казуси като формулира и аргументира свои оригинални изводи за правната наука и практика по отношение на сурогатството. Напълно убедено ще гласувам за присъждането на Йорданка Тодорова Николова на образователната и научна степен „доктор“ в *Професионално направление 3.6. Право, Докторска програма „Гражданско и семейно право“*.

21.08.2024 г.

София

REVIEW

of dissertation for acquiring an educational and research degree "Doctor"

Field of higher education: 3. Social, Economic, and Legal Sciences

Professional area: 3.6. Law

PhD program: "Civil and Family Law"

PhD student (part-time): Yordanka Todorova Nikolova

Thesis Title: Origin and Surrogate motherhood. Problems and Solutions

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Velina Todorova

from

Prof. Tatyana Ivanova Kotzeva, PhD, appointed as a reviewer in the Scientific Jury by Order RD-09-38/05.06.2024 of the Director of Institute for the State and the Law-BAS Prof. Dr. Irena Ilieva

Brief biographical data of the PhD candidate

Yordanka Nikolova graduated in law from Sofia University "St. Kliment Ohridski" in 2017 with excellent grades. Since 2014 she has been working as a legal assistant and since 2019 she has been working as an attorney and partner at Arnaudov & Nikolova Law Firm. In 2018, she was enrolled as a part-time PhD student in the "Civil and Family Law" PhD program and terminated her studies with the right to defend PhD thesis in 2023. She has participated in 4 scientific forums, two national conferences for PhD students, organized by BAS and the Institute for the State and the Law and the other organized by Plovdiv University. She speaks English at a very good level, and French and German at a lower level. The statement on credits during the training shows 326 points, exceeding the minimum.

General characteristics of the dissertation

The dissertation titled "Origin and Surrogacy. Problems and Solutions" has an impressive volume of 307 pages. The content is structured in an introduction, 4 chapters, a conclusion and a

bibliography, including 191 sources, of which 35 are in Bulgarian and 154 - in English. The comprehensive-length literature includes, in addition to monographs and textbooks in the field of family, civil and criminal law, also a huge size of studies, articles and documents dedicated to surrogacy. A declaration of the originality of the dissertation research is also attached.

Topical research and knowledge of the problem

The topic of the dissertation concerns the issue of surrogacy, which is still insufficiently researched in the social sciences in our country, and in particular in legal science, and the related issues of the origin of the child and guaranteeing the rights of the parties involved, including those of a child born from surrogacy. Advances in reproductive medicine, the development of assisted reproductive technologies (ART) and increasing access to ART among couples with reproductive problems (infertility), as well as among homosexual couples and single persons who would like to become parents, pose many social, ethical, political and legal problems. This is the main goal of the dissertation – to shed light on the gaps in the legal regulation of surrogacy in our country and, based on the knowledge of international legal regulations and national legislations with different legitimization regimes – permitting, prohibitive and neutral ones – to propose options for legal regulation and policy regarding surrogacy in Bulgaria.

The PhD candidate demonstrates a profound knowledge of the literature on the problem – international literature with a focus on national jurisdictions, practices and specific cases, as well as international guidelines/documents such as the so-called “Verona Principles” of the International Social Service –ISS (2021), the Hague Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Intercountry Adoption, case decisions of the European Court of Human Rights (ECHR), the European Convention on Human Rights and Freedoms, the Hague Conference on Private International Law (2010) and the later established group of experts on the monitoring of international surrogacy, as well as a final report on surrogacy with an international element to the Hague Convention (2023).

The references to the literature are presented in a systematic and consistent manner in order to highlight the most important trends, namely the priority protection of the best interests of the child and the endorsement of increasing priority to the social over the biological aspects of parenting. The need to develop international standards for surrogacy as a transnational phenomenon to counteract the international trafficking of children and women is emphasized.

The PhD candidate also examines the Bulgarian family legal framework, the discussed amendments to the Family Code and the Health Act related to the Assisted Reproduction section and other regulations to search for solutions to the legal regulation of surrogacy in the Bulgarian context.

In methodological terms, the PhD student applies a wide range of methods: historical method, normative analysis, comparative law method, functional and value analyses, inductive and deductive methods.

Characteristics and Evaluation of the Dissertation and its Accomplishments

Chapter One *"Surrogacy – Definition. Characteristics and Types. Problems"* is theoretical and provides a consistent review of the main definitions of surrogacy. The main types of surrogacy are systematized: according to the presence of a genetic relationship between the child and the parent: full, partial and surrogacy without a genetic relationship; according to the presence of a genetic relationship between the surrogate mother and the child: traditional and gestational surrogacy; according to payment: altruistic and commercial surrogacy; according to the jurisdictions involved: national and international; according to the motivation for access to surrogacy: biological (infertility) and social ("surrogacy for convenience" and "social infertility"). The diversity of practices leads to the stratification of the concept of "parent" into multiple concepts of parenthood: the genetic parent (the one whose genetic material is used in conception), the biological parent (the one who carries the fetus), the social parent (the one who takes care of the child) and the legal parent (the one who has the legal right to be a parent).

The topic of surrogacy is considered both in the context of expanded access of couples to assisted reproduction to cope with infertility problems, and through the prism of homosexual people/couples who would like to become parents (the so-called social infertility).

The PhD student also classifies the different interpretations of surrogacy, which concern the main aspects of the phenomenon: the persons involved, the requirements for them, the genetic relationship, determining the origin of the child born from surrogacy, defining the legal parent, the medical procedure, etc. A comparison is also made between surrogacy and adoption, similarities and differences, and cases of combining the two forms of recognition of parenthood. A separate section discusses the intention and the related agreements/contracts, through which the origin of

the child in surrogacy is proved. In this hypothesis, social parenting is relied upon as establishing a stable and lasting relationship between parent(s) and child despite the lack of genetic/biological connection between them. A further section discusses the genetic link (of at least one of the ordering persons) with the unborn child as the most important argument for recognition of descent in surrogacy cases.

This chapter also discusses the main problems of international surrogacy, leading to stateless children, without an identity document, "trapped" in the country of birth, when they cannot leave it, but sometimes cannot stay there, separation of parents from children, and others. These problems necessitate the unification of the rules of private international law intending to prevent the sale and trafficking of children.

On the other hand, the PhD candidate presents the position of the European Parliament (2015), the Declaration of the Casablanca Experts (2023), and the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) (2016), which condemn surrogacy as undermining the dignity of women, and call for the eradication of this practice. There are also proposals to improve the legislation on adoption with an added focus on surrogacy and the terms of the agreement.

The last section of the first chapter presents the main features of the three approaches to the legal regulation of surrogacy – prohibitive, permissive and neutral. The subsequent analysis is based on the typology: Western countries with restrictive legal regimes and Eastern countries with permitting regimes, which are also destinations of the so-called "surrogate tourism".

The accomplishments in the first chapter are related to the formulation of a modern definition of surrogacy and its types depending on various criteria, the systematization of different, often contradictory positions on surrogacy and the disclosure of the main legal problems for solving the emerging issues, mostly related to the origin and protection of the best interests of the child.

The second Chapter "*Permitting Regimes. Surrogacy Agreements*" outlines the main characteristics of the permissive surrogacy regimes by presenting the national jurisprudences in a group of countries from different continents: the United Kingdom, Greece, Ukraine, Georgia, South Africa, India, Thailand, Russia and the United States. The PhD candidate follows the same scheme for presenting the national picture: legal framework, surrogacy agreements, origin and other specifics. Key cases from the judge practices in these countries are also considered as

examples of solving controversial problems. In a separate section, the doctoral candidate systematizes the main elements of "parental consent" or surrogacy agreements and their legal consequences for the child's origin.

The accomplishments in this chapter are related both to a detailed presentation of jurisdictions and practices in the countries with a licensing regime, and to the outline of generalized trends for more detailed and stricter legal regulation of surrogacy in order to reduce illegal practices and the so-called "surrogate tourism". The stricter legal regulations concern surrogacy, surrogacy criteria, prioritization of altruistic surrogacy, a stricter and more detailed framework of surrogacy agreements, mostly based on court procedures by which the child's parentage is determined, recognition of the intention of parenthood and the genetic link as combined conditions of origin. These developments in the legal framework are qualified as a more favorable legal regime for restricting the free market and the commercialization of surrogacy and for better protection of the interests of all parties, including the child.

Chapter Three "*Prohibitive Regimes. The Best Interests of the Child*" examines the philosophy of prohibitive regimes, which exist in the majority of countries. Germany, France and Singapore are presented in detail as countries explicitly prohibiting surrogacy on the grounds of violation of public and private interests. Against the background of national legislation that criminalize surrogacy, the democratizing role of the courts in resolving specific cases is indicated. In the following section, the practice of the European Court of Human Rights (ECHR) is analyzed by presenting key cases. Based on the Convention on the Rights of the Child, the ECHR - without taking a position on surrogacy - pursues the philosophy of "the best interests of the child" and of achieving a balance of competing public and individual interests. Concepts such as "best interest of the child", "right to privacy", "right to family life", "right to personal and family identity", and "right to information about origin" are discussed as legal frameworks for assessing each individual case.

The accomplishments in this chapter refer to the outline of the main characteristics of the prohibitive surrogacy regimes and the synthesis of the legal philosophy, experience and impact of the ECHR in resolving specific national cases related to surrogate practices.

The fourth chapter "*Development of the Legal Regulation of Surrogacy in Bulgaria*" aims to present the future policy of surrogacy (*de lege ferenda*) in Bulgaria based on the analysis of the

modern legal framework, which is neither prohibitive nor permitting, which puts the phenomenon in the gray zone for legal regulation. The first section examines the family law framework in Bulgaria, establishing parentage from the mother, from the father, as well as in the case of the ART application. The amendments to the Family Code and the medical standard for assisted reproduction are considered, which give priority to the social over the genetic parent. In the second section, the PhD candidate discusses the legislative initiative for the regulation of surrogacy in 2011, which received serious criticism in society, as well as in the National Assembly, and she also points out its positive aspects. The PhD candidate defines the standpoint of the Bulgarian legislator towards surrogacy as a neutral approach, arguing for the lack of an explicit ban and sanctions for surrogacy in the Criminal Code and in the medical standard for assisted reproduction.

Starting from several important arguments: the increased number of surrogate practices conducted in Bulgarian clinics, absurd court decisions and putting children at risk due to birth certificates with different parents, etc., the PhD candidate proposes the idea of a detailed legal framework regarding surrogacy. A comprehensive draft bill has been presented to supplement the Family Code by including a new chapter "Surrogacy", which is one of the main accomplishments of the dissertation. Mandatory criteria include the genetic relationship between the parent and the child, reasonable costs, requirements for the form and content of the agreement, prior approval through a court, time limit for the implementation of the medical procedure, requirements for the ordering parents and the surrogate mother, recognition of the child's origin in favor of the ordering parents, the possibility of retaining the child by the surrogate mother, enforcement of the agreement, a ban on the participation of intermediaries and advertising agencies and regulation of access to surrogacy only in cases of couples with medical reproductive problems.

The PhD candidate also considers a second hypothesis – a complete ban on surrogacy, taking into account strongly conservative attitudes against such practices in Bulgarian society. She defends the position of full explicitness of the prohibitions in the Family Code or the Health Act. On the other hand, children born from surrogacy abroad and ordering parents should receive full legal protection in Bulgaria (following the example of France and Germany). The principle of the best interests of the child is seen as a factor to balance between the principle of truthfulness and that of stability (p.276) and it justifies the changes in the Family Code of 2020 in the part on parentage.

The conclusion summarizes the main conclusions and compares them adequately to the hypotheses and research tasks.

In summary, in addition to the above-mentioned PhD thesis' accomplishments, I can add the argued and evidence-based personal and professional position of the PhD candidate on a number of the commented aspects of surrogacy thus defending a balanced position that takes into account the gaps in the legal framework, on the one hand, public attitudes towards family values, on the other, and international legal experience, on the third.

Critical comments

At this stage, the PhD thesis has a complete character, but it seems to me that with the development of public attitudes and moods in the direction of protecting citizens' rights in the coming years in Bulgaria, the topic will be refocused on the right to parenthood among citizens who live outside the pattern of the "traditional family" (man, woman and child/children). The diversity of family practices will necessitate a new legal regulation of parent-child relations. In Bulgaria, the nationalist demographic discourse has left its scar on the topic of ART by denigrating several other important aspects related to the quality of life, and psychological and legal aspects of couples resorting to assisted reproduction. In this sense, I believe the proposals for future policy would have functioned for a shorter time.

Concerning the trend to limit commercialized surrogacy, stricter legislation undoubtedly has its effect, but on the other hand, since it is a private contractual relationship, practices outside the control of the law will likely continue to exist (similar to the prohibitions against abortion in a given country/state and the search for solutions abroad). Is there data supporting a thesis for the restriction of commercial practices in recent years in countries with permitting regimes?

Assessment of the Quality of the Doctoral Student's Scientific Papers

The PhD candidate has published 3 articles – in the Journal "Studia iuris", issue No. 2, 2020; in the electronic edition "Challenge the Law" (12.03.2023) and an article in the Collection of Papers presented at the XII National Conference of PhD Students, Postdoctoral Students and Young Scientists in the Field of Legal Sciences, organized by the Institute for the State and the Law-BAS, 2022 /in press/. The publications reflect the main theses set out in the dissertation. The thesis

abstract reflects the structure of the dissertation and presents the most important theses and conclusions.

CONCLUSION: The dissertation titled "Origin and Surrogacy. Problems and Solutions" is a completed research output that shows a high level of professional knowledge and skills of the PhD candidate to independently collect, process, summarize and analyze theoretical concepts, legal theses, practices and cases by formulating and arguing her original conclusions about legal science and practice on surrogacy. I am undoubtedly convinced to give my positive vote for awarding Yordanka Todorova Nikolova the educational and scientific degree of "Doctor" in Professional Area 3.6. Law, Doctoral Program "Civil and Family Law".

21st August 2024

Sofia